

Славко Бојанић

УЛОГА „ГРЛИЦЕ“ У РАЗВИТКУ ЦРНОГОРСКЕ ИСТОРИОГРАФИЈЕ

Грлица је први црногорски књижевни алманах. Истина, она је излазила као календар, али је то ипак алманах, јер календар овдје представља неку врсту додатка књижевном дјелу.

Грлица је излазила у три маха, првих пет бројева 1835–1839. године, затим 1889–1893. и 1896–1897. Овај кратак осврт односи се на Његошеву и Милаковићеву **Грлицу** 1835–1839. године.

Грлица тридесетих година прошлога вијека припада алманасима Вуковог доба. Припада културном периоду Јужних Словена и употпуњује га. Црногорска политичка и културна клима, испуњена Његошевим напорима на овом плану, чини миље у којем се јавља ово гласило.

У Цетињском манастиру је 1834. године почела да ради прва основна школа у Црној Гори. Са њом је почела епоха систематског образовања, које ће Црну Гору увести у круг европских грађанских друштава, чак и у условима кад се борила за голу егзистенцију на политичком и економском пољу. Исте године Његош је на Цетиње донио штампарију. Отварање ове штампарије Његош је схватио као егзистенцијалну потребу.

Средином четврте деценије прошлога вијека Његош је на Цетињу, око себе, имао круг учених људи који су чинили: Сима Милутиновић, пјесник и историописац, секретар митрополита Петра I и Његошев учитељ (иако је 1830. године напустио Цетиње, одржавао је везе са Његошем); уз Његоша на Цетињу био је учени Херцеговац из Мостара Димитрије Милаковић, Његошев лични и државни секретар, затим Далматинац Ђорђе Срдић, Војвођанин Петроније Лујановић, архимандрит Цетињског манастира, учитељ, и помоћник Димитрија Милаковића на уређивању

Грлице. Цетињски манастир је у доба митрополита Петра I имао знатну библиотеку, коју је Његош попунио са нових осамсто књига.

У оквиру припрема за штампање **Грлице** за 1835. годину Његош је свом секретару Милаковићу, у љето 1834. године, наредио да разгледа Цетињски архив и класификује документа. Кад је Милаковићу наредио да припреми грађу за календар, поново је прегледана и класификована грађа, што показује Његошеву упућеност у посао историописања. У будућем књижевном раду Његош ће се служити не само историјском грађом коју је налазио на Цетињу већ и грађом Млетачког архива. У духовном окриљу Његоша јављају се и **Грлица**, која је добила историографски садржај, и њен уредник Димитрије Милаковић као историописац.

Национална и интелектуална потреба тјерала је Његоша на понирање у прошлост. У прошлост су понирали и претходници Његошеви митрополит Василије и митрополит Петар I. Они су окренути прошлости колико и читаво црногорско друштво. Ријетко је које европско друштво, као овај мали балкански народ, схватило своје историјско кретање, од уљепшане прошлости и горке садашњости ка бољој будућности, спремно да поднесе и највеће жртве на том путу.

Цетињски митрополити у прошлости траже легитимност своје власти, и на тој легитимности трасирају будућност. Потребу за истраживањем прошлости ради легитимитета много раније су истакли хуманисти. Историја помаже црногорском друштву да буде дубоко револуционарно, да се не мири са оним шта јесте и да тежи ономе што треба да буде. То је она Његошева мисао: „Нена буде!“ Црна Гора има јасан политички програм, конципиран почетком XVIII вијена, а формулисан његовом средином. Његош га јасно слиједи. У тој функцији је прво црногорско гласило, и једино које је излазило у првој половини XIX вијена.

Уредник **Грлице** је државни и лични Његошев секретар, човјек близак Његошу и његов саговорник у области културног дјеловања и дипломатских послова, Димитрије Милаковић. Са својом **Историјом Црне Горе**, штампаном у Задру 1856. године, Милаковић је означио почетак критичке црногорске историографије.

Основну школу Милаковић је завршио у Дубровнику, гдје се његова породица доселила из Мостара, а гимназију у Новом Саду. Филозофију студира у Пешти, а право у Бечу, гдје се дружи с истакнутим личностима културног живота словенског Југа. Послије годину дана студија у Бечу, Милаковића је повео у Црну Гору кнез Јоан Вукотић, који се преко Беча враћао из Русије. Од тада до 1852. г. овај надарени Херцеговац своје богато знање и животну енергију ставља у службу Црне Горе.

У Русију је ишао као Његошев емисар и пратилац. У Русију је ишао и као пратилац Данила Петровића, на пут с којег се Данило на Цетиње вратио као књаз. За свој дипломатски рад Милаковић је завриједио висока признања Цетиња и Петрограда, а за свој књижевни и историографски

рад многе ласкаве оцјене. Држимо да му се може изрећи епитет зачетника модерне црногорске историографије.

Овдје је прилика да кажемо да се може направити и груба периодизација црногорске историографије на: СРЕДЊОВЈЕКОВНУ, УЧЕНУ и МОДЕРНУ. Учена историографија, у правом смислу тог појма, почиње **Историјом о Црној Гори** митрополита Василија Петровића, штампаном у Русији 1754. године, и траје до **Грлице** и Милаковића, или можда прецизније, до Милаковићеве **Историје Црне Горе**. Милаковић је прекинуо традицију да се историја Црне Горе пише по Василију Петровићу, од њега се пише о Василију.

По повратку из Русије 1852. године Милаковић се задржао у Венецији на истраживању историјске грађе за историју Црне Горе.

Свој научни рад наставио је у Дубровнику, са породицом свога старијег брата трговца. Миран рад научника грубо је пренудала аустријска полиција, чак и најгрубљим преметачинама, што га је тешко вријеђало. Умро је у Дрездену, на путу за Петроград, 1858. г.

Историографија се у XVIII и XIX вијеку развија у оквиру књижевности, мада највећи број књижевних списа и меморијала има историографски садржај. Тако је било и са **Грлицом**. Алманаси Вуковог доба су књижевна гласила, то је и ово црногорско гласило, у којем је историографија заступљена онолико колико је друштвена свијест била натопљена историјском свијешћу, и колико су националне потребе тражиле од историје да повуче кола напретна.

Цетињски митрополити су знали да цијене услуге учених људи са стране. Њихов допринос културном препороду у Црној Гори је значајан, али су и сами у црногорском друштвеном и културном миљеу постајали оно што јесу. Секретар Петра I и Његошев учитељ Сима Милутиновић био је прије свега пјесник, али је у условима црногорског друштвеног живота и потреба постао историописац. За собом је оставио **Историју Црне Горе**, штампану у Београду 1835. године. У таквим условима, и на сличан начин, духовно се формирао и Његошев секретар Димитрије Милаковић.

II

Из наслова радова у **Грлици** да се наслутити њен садржај. Чланак у Стварању (9, 1963) Радивоје Шуковић је насловио: Грлица најстарија црногорска публикација литерарно научног смјера. Овдје се **Грлица** издваја из круга ондашњих књижевних публикација, већином забавног карактера, и означава као „ЛИТЕРАРНО НАУЧНА“ ПУБЛИКАЦИЈА. Ако се овдје историографија подводи под појам науке, а у то нема сумње, онда је **Грлицу** требало означити као НАУЧНО КЊИЖЕВНУ ПУБЛИКАЦИЈУ, јер је **Грлица** највећи број својих страница отворила историографији. Не рачунајући календар, на првим страницама **Грлице**, који је шематски,

онакав какав је био у осталим календарима с почетка XIX вијена, двије трећине обима **Грлице** припадају историографији, а ако се рачуна и календар – историографији припада преко половине укупног броја страница. Зато овдје не говоримо само о доприносу **Грлице** развиту историографије у Црној Гори, већ о њој као претечи **Записа** и **Историјских записа**, као о првој историографској публикацији.

С поносом је Милаковић у Предговору **Грлице** за 1835. истицао да ће календар бити штампан „у Црној Гори ће је прије 340 година, словенске књиге, Ђурађ Црнојевић штампао“. Предговор је писан септембра 1834. године, из чега се може закључити да је грађа за први број **Грлице** већ била припремљена.

Послије шематског дијела календара, први број **Грлице** доноси: **КРАТАК ПОГЛЕД НА ГЕОГРАФСКО СТАТИСТИЧКИ ОПИС ЦРНЕ ГОРЕ**. Овај географски опис Црне Горе претходи **КРАТКОЈ ИСТОРИЈИ ЦРНЕ ГОРЕ МИТРОПОЛИТА ПЕТРА I**. Милаковић је морао доћи до закључка да би **Кратка историја** Петра I била непотпуна без географског описа Црне Горе. Такав опис претходи бројним меморијалима митрополита Василија Петровића, данако, и најзначајнијем Василијевом дјелу **Историји** о Црној Гори. Постављање историјских догађаја у одређени миље манир је модерне историографије још од времена хуманиста. Идеја да се испред **Кратне историје Црне Горе** стави њен географски опис могла би бити и Његошева, јер савременици свједоче да се Његош занимао и за питања географије и картографије.

Кратна историја Црне Горе митрополита Петра I захвата простор од 33 стране, и није краћа од много познатије Василијеве **Историје о Црној Гори**. Кратка историја би била много обимнија да Милаковић није изоставио писма и документа, која је Петар I наводио у цјелини, знајући да ће их Сима Милутиновић саопштити у својој **Историји Црне Горе**. Милутиновић је саопштавајући бројна документа из прошлости Црне Горе, задужио доста њену историографију, јер су нека документа која је он саопштио касније нестала.

Руске грамате с почетка XVIII вијека саопштили су и Милутиновић и Петар I, односно Милаковић у **Грлици**.

Петар I своју **Кратку историју** почиње с Балшићима, њих по женској линији доводи у везу с Немањићима. Балшиће везује са Црнојевићима, који власт предају цетињским митрополитима. **Кратку историју** Петар I је довео до 1711. године. Легитимитет власти Цетињске митрополије Петар I је извео из средњовјековног феудалног наслеђа. Стога су се историјом занимали и претходници Петра I на столици Цетињске митрополије. **Кратка историја** Петра I је писана на основу традиције. Црногорско племенско друштво је чувало вјерске и државне традиције, чак и у условима кад није постојала могућност за постојање државе. У фази формирања државе у Црној Гори традиционално сјећање на државу и њене институције је моћан фактор на путу њеног формирања.

Сјећање на Црнојевиће у **Грлици** је веома присутно. Поред значајног мјеста које им је дао Петар I у **Кратној историји**, присутни су и у Милаковићевом Уводу у I број. Епске пјесме на крају I броја **Грлице** посвећене су Црнојевићима. Вук Караџић је примијетио да је традиција о Црнојевићима у Црној Гори толико присутна као да су јуче владали. На познавању ове традиције теорија књижевности чини продоре, мада овај посао тек предстоји. Епске пјесме из I броја **Грлице** су хронике историјских догађаја, какав је уосталом и највећи број црногорских епских пјесама XVIII и XIX вијена. Тако се и оне могу прибројати историјском штиву. Једино епска пјесма **Женидба бега Љубовића** се не би могла сврстати у овај литерарно-историографски жанр.

Почетком августа 1835. године Милаковић је већ био припремио материјал за II број **Грлице**. Надао се да ће наћи рукопис који наставља **Кратну историју** Петра I. Пошто није нашао наставак рукописа **Кратне историје**, сам је наставио **Кратну историју** Петра I и довео је до 1797. године. И у II броју **Грлице** историографско штиво је главно. Милаковићев наставак **Историје** Петра I има готово 40 страна. По обиму овај наставак је већи од претходне **Кратне историје**. Како и сам Милаковић каже, то није историја већ материјал за неку бољу историју. То су знаци критичког приступа историописању, или бар напор да се прикупља грађа за неку бољу историју. У четвртој деценији прошлога вијена у Црној Гори је постојала потреба за неком добром историјом, јер се није могло бити задовољно с дотадашњим историописањем о Црној Гори. То што је постојало високо је цијењено, објављивано и чувано, али ће права историја тек бити исписана. То је учинио сам Милаковић, двије деценије касније, онолико колико су то околности дозвољавале.

Пошто је Милаковић као Његошев секретар био заузет државним пословима и упућен у Петроград, у политичку мисију, Петроније Лујановић је припремио и издао **Грлицу** за 1837. годину. Он је наставио историју Петра I и Милаковића и довео је до 1806. То је хроника догађаја везаних за Боку и њена бурна времена. Историја захвата простор од 41. до 53. стране. Иако је историја дато централно мјесто у **Грлици**, ипак се с овог посла осјетило Милаковићево одсуство. Неколико епских пјесама у овом броју **Грлице** су такође хронике историјских догађаја.

Материјал за **Грлицу** за 1838. био је припремљен и Предговор написан почетком године. С Милаковићем се у **Грлицу** вратила и историја. Наставио је историју Црне Горе од 1806. до 1830. године. Тако је тек у овом броју завршена **Кратна историја** коју је почео Петар I, а коју су наставили Милаковић и Лујановић. Као прави историописац, у Предговору је навео изворе за **Кратну историју Црне Горе** изложену у **Грлици**. На Милаковића је овдје видљив утицај **Историје** митрополита Василија и **Записа** Броневског.

Пошто је Црна Гора током посљедње деценије XVIII и прве деценије XIX вијека чврсто везала своју судбину за судбину Боке, Милаковић је нашао за потребно да у четвртом броју **Грлице** изложи **КРАТАК ГЕОГРАФСКО СТАТИСТИЧКИ ОПИС БОКЕ КОТОРСКЕ**. То је исцрпан географски опис Боке (63–91) знатно опширнији од географског описа Црне Горе у I броју **Грлице**. Овај опис је сачињен на основу извора аустријске провенијенције и називања савременика.

Посљедња два наставка **Кратне историје** су везана за Боку, па је географски опис Боке Милаковић дао као миље тих догађаја. Јединство Црне Горе и Боке, које је било угаони камен спољње политике Петра I и Петра II, први је у првој половини XVIII вијека истакао Митрополит Данило.

Мада у IV броју **Грлице** Милаковић завршава **Кратку историју**, читаоцима обећава: „И унапред гдјекое Грлице садржаће у себи разне материјале за црногорску историју, па ће неки будући историописац, употребивши историчку критику, списати пространу историју“ (Увод **Грлице** за 1838. годину). Програмски задатак који је Милаковић ставио пред **Грлицу** не разликује се од програмских задатака **Записа** и **Историјских записа**, тј. да буду, поред осталог, ризница извора на основу којих ће бити могуће писати критичку и пространу историју.

Готово да је пету и посљедњу свеску **Грлице** Његошевог доба, број за 1839. годину, испунио **КРАТАК ГЕОГРАФСКО СТАТИСТИЧКИ ОПИС ДУБРОВНИКА**. Дуже или краће осврте на Дубровник и његову прошлост цетињски митрополити су давали кроз читав XVIII вијек. Често се истиче етничко српско поријекло Дубровчана, као што се то чини и у овом прегледу. С горчином се наглашавају конфесионалне разлике и негативан став католика према православном свијету. С дивљењем се говори о привредној моћи Дубровника, сјајној култури и друштвеним институцијама.

То није само географски опис Дубровника већ и његова солидна историја, која се не би могла покудити да је штампана у самом Дубровнику, или у некој јужнословенској средини развијенијој од црногорске. Ово је свакако Милаковићева заслуга, јер је Дубровник био стално мјесто боравка шире породице Милаковића (своје уже породице није имао). Боравећи у Дубровнику, краће или дуже вријеме, Милаковић се могао упознати с његовом сјајном прошлосту, па је и сјајно изложити у посљедњој свесци јединог црногорског гласила прве половине XIX вијека. Да на крају прилога од 53 стр. Милаковић није ставио да је прилог преведен, по начину приповиједања и идејном одређењу рекло би се да је Милаковић писац прилога. И данас би се могла стећи солидна слика, понегдје с непрецизним историографским подацима, о свему што би човјека могло интересовати о Дубровнику до Његошевог времена, а незамјенљив је извор о томе шта су Црногорци Његошевог времена мислили о њему и о релацијама са њим.

Чланком о Дубровнику показано је изванредно познавање језика, еволуције језика и дубровачке књижевности, дубровачке административне и политичке структуре. Почетком XVI вијека Дубровчани су од свог Сената тражили да набави штампарију, онакву каква је била Црнојевића штампарија на Цетињу, а не би се постидјели ни своје историје онакве каква је презентована, такође на Цетињу, у четвртој деценији прошлога вијена.

Овај прилог, па и читава **Грлица** овога циклуса, показује да су и мали народи спремни на велика прегнућа, на свим пољима живота, па и на пољу културе.

Културни посленици Цетиња гаје наду да би могло доћи до покретања, тачније: до настављања излажења часописа **Грлица**, која би своје странице уступила његошолозима. То би била само још једна од потврда вриједности **Грлице** Његошевог доба.

Грлица је брзо стекла популарност. Њени текстови су тражени, прештампавани и превођени. Мета интересовања је била најчешће **Кратка историја Црне Горе**. У предговору својој **Историји Црне Горе**, штампаној 17 година послје престанка излажења **Грлице**, Милаковић каже да је из **Кратке историје** „по гдје што преведено на њемачки, талијански, француски и руски језик, а може бит и на још неки други“. Милаковић је умјесто **Грлица** увијек говорио **Грлице**, не хотећи да зна за појам грлице у једнини, већ за читаво јато. Као један од разлога за штампање **Историје Црне Горе** навео је и то што су његове омиљене грлице већ тада биле права рјеткост.

Грлице су крајем прошлога вијена на Цетињу полијетале још два пута, с надом да ће испод Орловог крша поново полетјети.